

Neki podaci o kućnim zajednicama i njihovu raspadanju

Prof. dr Bogdan Stojsavljević

U nas u Jugoslaviji, a mahom i u inozemstvu, u posljednje se vrijeme ističe znatan broj naučnih radnika koji se bave društvenim naukama. Oni sve više obraćaju pažnju i seoskoj historiografiji. Profesor Emil Sicard, direktor Instituta za primijenjene društvene nauke i prorektor Sveučilišta u Bordeauxu, dostavio je Redakciji časopisa *Sociologija* sela iscrpnu studiju o kućnim ekonomskim zajednicama. Rasprava je više teoretskog karaktera. U svojim razmišljanjima i prisjećanjima profesor Sicard je vrlo skroman, kao što je skromna i njegova zadruga. Odmah na početku svoga izlaganja pisac podsjeća da je posjetio Beogradski poljoprivredni kombinat i da ga je donekle proučio. Profesor Sicard već u početku svoje studije postavlja pitanje: zašto ne uočiti sve što dijeli skromnu porodičnu zadrugu od industrijskog poljoprivrednog kombinata, počevši od zajedničkoga rada do industrijske djelatnosti.

O tom pitanju i problematici koja zadiru u ideologiju — imat će riječ drugi komentatori koji učestvuju u ovoj diskusiji. E. Sicard napominje da bi se mogao steći dojam da je on u zaostatku s odnosu na opći razvoj jugoslavenskog seljaštva, da se ograničava na seljačku porodičnu zajednicu, na oblik zadruge koji se često smatrao zastarjelim. Napominjemo da se ta proučavanja dobrim dijelom vežu za vremenska razdoblja koja obuhvaćaju konac devetnaestoga, a pogotovo početak ovoga stoljeća. Pošto se i sâm bavim proučavanjem sela gotovo u istom vremenskom razdoblju, inicijativa Redakcije *Sociologija sela* ponukala me je da dam prilog, da iznesem neke činjenice i time pomognem da diskusija bude, nadam se, potpunija. Historijski su putovi jedni.

U pristupu profesor Sicard ističe da ga zanima kako su nastajale seljačke zajednice i kakvi su njihovi oblici. Ta ga je misao zaokupila pri proučavanju strukture Beogradskog poljoprivrednog kombinata. Profesor Sicard naglašava da je razlika između oblika tih seljačkih zadruga prilično velika, ali mu se

čini ipak da između tih skupina postoji neka povezanost od bitnoga značaja. Vjerojatno je ta povezanost istovjetna za izvjestan broj zemalja u kojima su postojale zajednice slične zadrugama. Trebalo je proučiti, naglašava profesor Sicard, prije svega oblike takvih kućnih ekonomskim zajednica koje su postojale u raznim zemljama. Valja sagledati što podrazumijevamo pod zadrugom, te ispitati njihovu povezanost sa stupnjem razvoja. Profesor dodaje, ako se pretpostavi da postoje stupnjevi toga društvenoga razvoja, onda mora postojati i »hijerarhija« klasifikacija dotičnih zemalja. Postoje različite faze razvoja u području poljoprivrede — pokrenute revolucionarnim ratovima. Treba proučiti samu zadrugu i u kojoj mjeri postoje sličnosti klasične zadruge, s jedne strane, i različitih kućnih ekonomskih sistema Afrike i Latinske Amerike s druge strane. Treba istražiti koliko tradicionalni sistemi utječu pozitivno ili negativno na socijalizaciju proizvodnih sredstava u poljoprivredi, i to kako u socijalizmu tako u drugim ideološkim sistemima.

E. Sicard podsjeća da se nekako bilo uobičajilo riječi »zadruga« pridavati gotovo automatski etički karakter. Takvo tumačenje je bilo prisutno na znatnom dijelu balkanskog područja, a polazilo se s gledišta da je to stvar Slavena. Imajući na umu neke činjenice (koje smo već dosad istakli) pisac proširuje analizu koja obuhvaća i rasvjetljava mnoge njegove postavke, važne činioce koje sačinjavaju njegov idejni svijet, a koji pomažu da se sazna kako se tokom vremena mijenjala kućna zajednica. Autor studije naglašava da pri proučavanju treba osobito voditi računa o strukturama zajednica. Zato struktura zajednica postaje prva uporišna tačka ove njegove studije. Također ne zanemaruje ni date ekološke uvjete, bez kojih nema slike o kućnoj zajednici.

Da li zadruga može biti kućna i ekonomska?

Kućna zajednica je zajednica života i rada, zavisna o obliku, suštini ili u proširenom smislu toliko različitom da su moguće i različite interpretacije samoga pojma, ali da sam smisao zajedništva života i rada ostaje u osnovi zajednice. Zajednica ostaje čvrsta nad vlasništvom, uz izuzetak dobara koja pripadaju ženama ili dobara koja služe kao sredstvo namijenjeno ekonomskim ciljevima.¹

I konačno, riječ je o zajednici vlasti. Tu se kao nosilac vlasti i prava često predstavlja domaćin, odnosno starješina. On je tu i tamo ponekad nosilac autoriteta i prava patrijarhalnoga tipa. Sicard bez ustručavanja ističe da domaćin odnosno starješina zajednice u suštini nema patrijarhalni karakter. E. Sicard pokušava rasčistiti te pojmove. Prava starješine odnosno prava domaćina se dijele na prava upravljanja i prava raspolaganja. Ova su prava suštinski iz reda gospodarskih prava. Starješina bez dogovora s družinom

¹ Pojava *osebunjka* imala je svoje naročito obilježje u kućnim zadrugama, gdje je prioritet bio na zadržnoj svojini. O toj ulozi osebunjka raspravlja i Sicard. Osebunjku je mogao pripadati dio zemlje, po koje grlo krupne ili sitne stoke. Bio je gotovo običaj da su u osebunjak ubrajali lan i konoplje. Te biljke zasijava svaki član kućne zadruge (po jedan do dva sloga) za potrebe svoje uže obitelji. Ono što je postalo osebunjkom, razlikovalo se dosta u pojedinom kraju. Svaki predio zemlje je imao svoju kategoriju — to je prelazilo u običaj. U Posavini se u kućnoj zadrugi mogao naći ždrebac, tele ili prase kao osebunjak. I rubenina je mogla biti osebunjak. U seoskih je plemića postojao običaj da svaki oženjeni član plemićke zadruge treba priskrbiti u dvorištu svoju »osebunju« komoru. U Lici je svaki član kućne zadruge mogao posjedovati neku pokretnu stvar kao osebunjak. U tom se kraju to zvalo *préjja*, a ne osebunjak. U prćiju se ubrajalo žito, goveda, ovce i novac. Na Kordunu su djevojke kao miraz donosile đerdan od 80 do 100 pa i više dukata. U predjelu oko Stubice svaki je zadrugar mogao imati svoj osebunjak. Paja Čavlović je godine 1855. u *Gospodarskom listu* ovim riječima okarakterizirao pojavu osebunjka: »Svaka baba imala je svoju kravu, svako družinče svoju svinju, svako diete svoju kokoš. Ujutro kad je trebalo iti na diel, svaka žena brundala je oko svoga lončića pri ognju. Za svaku kravu trebalo je po jednog pastira i tako nisam mogao do nieko doba dana stierati družinu na domaće dielo, dieca sva mi se raztrkoše za osebunjim kravama, a za domaće blago nitko nije mario ...«

nije mogao da otuđi bilo što, a niti da ulazi u nedjeljive dijelove baštine. Tu smo — kako ističe E. Sicard — daleko od pojma pater familias ili patrijarh, bar u uobičajenom ili govornom smislu tih riječi. Starješina nije bio od Boga označen niti je bio izabran doživotno. Što se vlasništva tiče, ono je nedjeljivo, odnosno zajedničko je; rad je također zajednički, i cjelokupni se život odvija u zajedničarstvu. Zadruga je u svojoj suštini skupina povezana s domaćinstvom, iako nije samo to, jer je ona također i bratska grupa — naglašava profesor Sicard.

Nakon jedne blage retrospektive zadržat ćemo se još na nekim mislima E. Sicarda. Tu mislimo prije svega na etički element, na njegovu genezu, koja pokazuje kako se on postupno mijenja u ekonomski element. Ilustrativan primjer za to jest pojava zeta — »uljeza«, koji se stjecajem okolnosti »ugurao« u zadrugu, a da s nijednim članom zadruge nije bio u bilo kakvom krvnom srodstvu, također ni s tastom. Iz iskustva znamo da nisu rijetki ljudi u našim krajevima zvani »domazeti«. Gotovo ćemo se uvijek u takvim slučajevima, prema našem iskustvu, susresti licem u lice s motivom ekonomskog karaktera.

Kao ilustraciju navodimo konkretan slučaj. U selu Brdo, u zadrugi Mrzljak (k. br. 2) bio je kućegospodar Jura Mrzljak. S njim u zadrugi je živio njegov zet Mate Mavrović s ženom Marom. Jedna je kćerka bila udata za nekoga Mihu Humića iz sela Jelse. Te su se dvije kuće sporazumjele da Miho Humić sa ženom uđe kao *udomljenik* u zadrugu Mrzljak. U ugovoru o udomljenju postoje četiri točke. Prvom se točkom utvrđuje da zadrugari Mrzljak iz sela Brdo (k. br. 2) 20. listopada 1865. godine primaju na grunt koji se nalazi u poreznoj općini Jelsa pod zemljišnim zapisnikom br. 30) — s pravom na treći dio — Mihu Humića, zeta, sa ženom Dorom, kćerkom Jure, pod uvjetom pa Humić položi u zadrugu svoju imovinu od 300 forinti i da se u svemu skrbi za opću korist kuće i imetka. U drugoj se točki ugovora navodi da primljenom Mihi Humiću i njegovoj ženi Dori ostaje trećina sveukupnog negibivog imetka, ali nipošto i pravo da tu trećinu drže kao svoj dio, već se zadruga treba u cjelini uzdržati. U trećoj točki ovog ugovora udomljenik polaže 300 forinti u ruke gospodara Jure, koji tu svotu novca mora iskoristiti u zadrugne svrhe. U četvrtoj točki Miho i Dora Humić prihvaćaju sve točke ugovora.

Kad je riječ o primanju novih članova u zadrugu obično se polazi od pretpostavke da je zadržni posjed ili dosta velik pa dobro dolazi nova radna snaga, ili da je on beznačajan i malen, tj. siromašan. Prihvatanje poljoprivrednog radnika (u našem bi seoskom žargonu to bio sluga) nije bilo tako često, ali je bilo i takvih slučajeva. Napomenimo da toga ima više u literaturi. Odluka o primanju novoga člana u zadrugu se obično donosi nakon njegovoga dužeg rada u zadrugi i njegovog doprinosa pojačanju radne snage u zadrugi. Razmatrajući ovu misao teoretski, Sicard u najmanju ruku otkriva jednu tendenciju koja ukazuje na komplementarni ekonomski karakter zadruge.

Na slijedećim stranicama Sicard proširuje krug svojih napomena i postavlja već isticano pitanje: što je to radna zajednica, što je to zajednica u radu. U odgovorima na ta pitanja koristi se deskripcijom. Na jednom zemljišnom imanju, obrađenom ili neobrađenom, radi skupina rođaka obaju spolova. Cilj im je da nešto proizvedu i da eventualno podignu vrijednost zajedničkoga dobra. Pri toj obradi koriste nedjeljiva sredstva za proizvodnju: zemlju, stoku i poljodjelski alat. Život u zajednici se ne može odvojiti od zajednice u radu, čak niti teoretski. U proučavanju zajednice nameće se potreba da se razmotri pitanje kako se i gdje pojavljuju istovremeno etički i ekonomski elementi.

U svojim se analizama E. Sicard zadržava opširnije na obitelji kao ustanovi. Naročito se zadržava na odnosu između zadruge i obitelji, osobito ako postoji takav slučaj da se obitelj nalazi u zadruzi, iako je mogla da raspolaže manjom parcelom zemlje i proizvodima s tog komada obradive zemlje za vrijeme dok je član zadruge. U svojim razmišljanjima prof. E. Sicard podvlači misao da proces diobe zadruga ni izbliza ne znači njihovu degeneraciju već, naprotiv, ukazuje da one postoje i da je to konstantan historijski proces. Po njegovu mišljenju, dioba zadruge i razvrgnuće zadruge nije jedna te ista stvar. Razvrgnuće znači da je jedna pojava završila svojim potpunim nestankom, i to i u pogledu svoje strukture i u pogledu svoje rasprostranjenosti. Međutim, sistem zadruga je došao do svog završetka tako da se pretvorio u obiteljski sistem. Prijelaz na obitelj gradskoga tipa se ostvaruje kada cijela obitelj, ili barem jedan neoženjen član zadruge, emigrira u grad. To je kretanje u jednom pravcu, u drugom stvaranje osnove originalnog neprekinutog očinstva rađanjem slijedećih pokoljenja početne zadruge.

Već pedesetih i šezdesetih godina devetnaestoga vijeka počinje u Hrvatskoj i Slavoniji izrazitije raspadanje velikih zadrugnih porodica. Najprije su to bile potajne diobe kućnih zadruga. Gospodarsko je pitanje u tom trenutku historije postalo jedno od najvažnijih pitanja. Sve više se raspravlja o patrijarhalnom životu: u gospodarskim novinama toga doba i u ponovno otvorenom Saboru (nakon ukinuća apsolutizma). U javnim glasilima jedni su iznosili prednosti što ih je pružao zadrugni sistem u selu, a drugi su to nijekali. U svakoj se kući svake godine mijenjao gospodar: nije se tu gledalo na sposobnost čovjeka koji će postati gospodar, na njegovu valjanost, na dob niti na to da li će sin ocu ili otac sinu zapovijedati, već su se redali jedan za drugim, ljetos ovaj, na godinu onaj, pa bio on »kako mu drago«. Kad prisprije svršetak godine, bivši gospodar predaje odmah ključeve onome koji dolazi poslije njega za gospodara, a taj obično neće da ih uzme. Dotadašnja gospodarica ispeče čeljadi purana ili prase za večeru, ali na večeru nitko s nikim ni riječi, kao da su se svi posvađali. Konjar, svinjar i skotarica (kravarica) prestaju toga dana hraniti blago, novopostavljeni gospodar ne »tare« zbog toga glavu...

Razvitak u selu je tekao tako da se od prirodne proizvodnje moralo prijeći na robnu. Uz takvu tendenciju razvitka, koju je donosio kapital, stara se samodovoljna kućna zadruga prva našla na udaru. Već sama seljačka svojina unijela je gotovo malu revoluciju u zemljišne (svojinske) odnose. Kad je zemlja jednom postala predmet međuseljačke prodaje i kupovine zadrugno se gospodarstvo počelo runiti (usitnjavati). U prirodnoj kućnoj zadruzi, kao proizvodnoj jedinici, porez i druge novčane obaveze rasle su brže nego robna proizvodnja. Unutar zadruga se među članovima stvarala pomalo izrazitija diferencijacija i ekonomska nejednakost.

Valja zapamtiti da se proizvodnja i potrošnja nisu tako brzo odvajale. Ipak, stvari su tekle tako da su porodica i gospodarstva sve manje postojali isto. Kod članova zadruge su se pojavljivale tendencije da se uhvati nešto od gospodarske slobode. Sicard veoma dobro uočava tu pojavu koju donose prilike uvjetovane razvojem kapitalizma u selu. Zbog krupne složenosti te problematike Sicard ističe potrebu njezina svestranijeg proučavanja te njezine tokove i utjecaj na porodične zadruge. Već naši ljudi iz devetnaestoga stoljeća

koji su se bavili gospodarskim pitanjima nazirali su propast zadružnog sistema. Donosimo jedno takvo mišljenje objavljeno u *Gospodarskom listu*, koje za nas može biti poučno.

»...sve tako rekuć preinačujućem vieku dugo ne će održati, već da će usljed dotičaja s raznim s novimi interesi i promjenami u državnom društvnom, pa usljed toga i u gospodarstvenom obziru sve pomalo iščezavati, al zato se ipak tajiti neda da je uprav patriarkalizam ondje, gdje je bio čist sve do sada prilično jakom te uprav rekuć konzervativnom tvrdišću (Bollwerk), što no je umnogome obziru narodu bila od koristi, nu otkako nam se to bliže pri miću željeznice, pa usljed reguliranih rieka parobrodarstvo i ostala druga tiem slična sredstva, što obrtnosti i trgovini svuda krče put, pa tim znatno kud prolaze preustrojavaju priašnje stanje — neznam ne će li baš ovi znatni faktori 19 vieka ili poslie odzvoniti patriarkalizmu, te uz žviždanje pare i šum električnih žicah poštenog tog starca sahraniti...«

Iznosimo još neke podatke stečene iskustvom naših istraživanja. Ti podaci mogu biti korisni za šira opažanja. Odnose se na selo Prkos u Kordunu, na zapadu Hrvatske. U tom je selu između dva rata bilo dosta sačuvanih kućnih zadruga. Dosta rijetko je dolazilo do diobe klasične porodične zadruge. No ni tu se nije mogla zaustaviti dioba ovih tvrdih zajednica. Kapitalizam je i ovdje u ovom ili onom obliku dospio do seljačkog plota. Kao što smo već spomenuti, sve je zavisilo od stupnja društveno-ekonomskog razvitka. Da vidimo što pokazuju konkretni podaci.

Selo je bilo povezano s više zaseoka. U zaseoku Bastajići ispitano je tri naest domaćinstava. U zadruzi k. br. 16 bilo je šest domaćinstava, a u zadruzi k. br. 123 pet domaćinstava. U kućnoj zadruzi u zaseoku Bižića ispitano je dvadeset domaćinstava. U zadruzi k. br. 127 bilo je sedam domaćinstava, u zadruzi k. br. 31 dva domaćinstva, u k. br. 128 četiri domaćinstva, u k. br. 121 tri domaćinstva, i u zadruzi k. br. 205 bila su također tri domaćinstva. Ispitani su i zaseoci Bućana, Dobrića, Koraća, Roknića i Stopića. Pri ispitivanju smo imali znatnih poteškoća, jer je selo bilo uništeno za vrijeme rata. Do potrebnih podataka došli smo intervjuiranjem starijih ljudi i služeći se anketom.

U selu Prkosu su u istom sistemu istodobno postojala zadružna i samovlasnička imanja. U zadrugama je bilo i samovlasničkih elemenata, a u samovlasničkim gospodarstvima su zadržane izvjesne zadružne crte. Osipavanjem velikih zadruga nastajale su manje zadruge i inokosna gospodarstva. Zadruga je bila pravno lice, a zastupao ju je kućegospodar. Osvrnimo se na zadrugu Dimitra Rade, k. br. 118 u zaseoku Bućana. U toj je zadruzi živjelo osam porodica. Svaka loza je vodila svoje domaćinstvo. Zadruga je posjedovala 18 jutara zemlje. Zemljišni se posjed sastojao od dvanaest parcela: sedam je pripadalo zadružnoj imovini, a pet samovlasnicima. Prema dobivenim podacima, kućegospodar je bio gospodar po starješinstvu, bio je najstariji u zadruzi i kao takav vodio je gospodarstvo u dogovoru s ostalim njezinim članovima. Kućedomaćin, tako se nazivao gospodar, raspolagao je novčanim sredstvima i pri prodaji i pri kupovini. Žene, koje su vodile domaćinstvo zasebno, posjedovale bi po komadićak zemljišta na kojemu se sadio lan, iz kojeg se izrađivao materijal i koristio za odjevne potrebe uže porodice. Pojedine uže porodice (grane) imale su svoje zgrade u dvorištu koje su im služile kao stambene prostorije.

Za još jednu ilustraciju opisat ćemo kućne zadruge k. br. 127 iz sela Prkosa. U zadruzi su živjela tri brata sa svojim porodicama: Nikola i Julika Bižić i sedmero djece, Stanko i Marija s petero djece i Rade i Sara s petero djece. Poslije smrti Pavla Bižića starješinstvo zadruge je preuzeo njegov stariji sin Nikola. No prije toga je kućegospodar Pavle po svršetku prvog svjetskog rata emigrirao u Ameriku i po povratku dokupio oko 10 jutara zemlje od seljaka iz Crne Drage. On je kao kućegospodar kupio za svaku snahu po jedno jutro zemlje i gruntevno ga prenio na njihovo ime. Te su zemlje dobile karakter osebunjka.

Za ovu pojavu mogli bismo povezati činjenicu da je nastupila etapa kad su zadruge, uglavnom zbog kreditne nesposobnosti, poneke parcele zadružne imovine dogovorno ustupale pojedinim članovima kao samovlasnicima, da bi nekako olakšale kredite. Takvo je vlasništvo moglo podnijeti hipoteku. Sve više ohrabruju istraživanja da je u to vrijeme (između dva rata) postojalo više prelaznih oblika u strukturi porodične zadruge i da su robnonovčani odnosi nagrizali unutrašnji, stari zadružni red. No sve je to — ponovim: misao prof. Emila Sicarda — zavisilo od stupnja razvitka, od društveno-ekonomske faze.

Da bismo dobili što svestraniji dojam o raznolikosti oblika kućnih ekonomskih zajednica, inače toliko isticanim u ovoj raspravi, opisat ćemo život još jedne seljačke zadruge i promjene u njoj — nastale tokom određenog vremena. Izneseni se slučaj kao primjer razlikovao po svojoj prirodi od prvoga.

Gospodarstvo Mirka Kurtalja iz sela Plešivice bilo je zapravo seljačko gospodarstvo nastalo diobom stare zadruge, nekadašnjeg kmetskog selišta. U zajedničkom domaćinstvu s Mirkom Kurtaljem i njegovom obitelji živjela su i dva njegova brata, te otac i majka. To je bilo u pravom smislu porodično gospodarstvo. Gospodarstvo je podmirivalo potrošnju. Nadničari su se rijetko upotrebljavali jer je radne snage bilo dovoljno u kući, tako da niti je pretjecala a niti se morala kupovati. Pored prihoda od prodaje vina, pritjecali su i dohoci od stolarije. Mirko Kurtalj izučio je stolarski zanat, bavio se stolarskim poslovima radeći za potrebe seljaka. Iako je u tom gospodarstvu bilo dobrih materijalnih uvjeta (pristizalo je ponešto novaca iz Amerike, a ponešto se zaradilo i od stolarije), te dovoljno radne snage, u našem istraživanju ipak nismo mogli zapaziti da bi se pojavio trenutak za odvajanje obrta od rada u privredi, da bi se emancipirala dva, da tako kažemo, zasebna poduzeća. Istina Mirko Kurtalj je bio više privržen stolariji, i ona mu je bila važnija od obrađivanja zemlje, ali se ipak to nije smatralo trenutkom za podjelu poslova.

Porodično domaćinstvo u kojem je bio Mirko Kurtalj sa svojom obitelji vodilo je parnicu za fundus s drugom lozom Kurtalja, izdvojenom iz stare kućne zadruge. Do razvrgnuća stare zajednice došlo je 1932. godine nakon 18 godina parničenja. Parnica je mnogo progutala za proteklih 18 godina. Godinama su dolazile sudske komisije na fundus, vrzmali se odvjetnici i mjernici po dvorištima, vrbovali svjedoci. Pri kraju parnice, kada je pala presuda, porodično domaćinstvo u kom se nalazio Mirko Kurtalj moralo je platiti (što čđštete što parničkih troškova) u gotovom 36.000 dinara. U ono vrijeme to je odgovaralo vrijednosti 10—15 pari volova. Da bi se namirili osnovni parnički troškovi, prodano je oko tri jutra najbolje ziratne zemlje.

No odnosi u domaćinstvu Kurtalj su se još više pogoršali kada je došlo do diobe između braće 1932. godine. Diobom je na svakog brata otpala po jedna trećina jutra zemlje. Svaka se čestica dijelila na jednake dijelove, a potrebe su se ograničavale zbog oskudice u novcu. Iz dijaloga što smo ga vodili s Mirkom, opazilo se da je on upao u tešku ekonomsku situaciju. Kao sitnom proizvođaču u obrtu i poljoprivredi, tendencije kapitalizma su mu uništavale podjednako i obrt i poljoprivredno gospodarstvo.

I u ličkom selu Krbavici u osvit devetnaestoga vijeka porodične su zadruge počele izrazitije propadati. Samo se jedna od brojno velikih zadruga održala i nakon prvog svjetskog rata. To je bila zadruga Samojla Lukića. Samojlo je umro negdje između 1906. i 1910. godine, a imao je pet sinova: Jandricu, Dančula, Nidžana, Milošicu i Radu. Svih pet sinova je do 1914. godine bilo u Americi, gotovo svaki od po četiri do osam godina. No odlazili su tako i vraćali se tako da je uvijek jedan od njih ostajao kod kuće. Nakon Samojlove smrti najstariji sin Jandrica je bio zadružni gospodar, starješina više po pravu nasljedstva negoli po izboru. (Poslije diobe zadruge Jandrica je ubio svog sinovca zbog međe!)

Da bismo što stvarnije uočili kako se raspadala kućna ekonomska zajednica, donosimo o tome nekoliko podataka prikupljenih istraživanjima u bivšoj varaždinskoj županiji, a stvar se odnosi na drugi dio polovice 19 stoljeća.

Kućna zadruga Rohtek (k. br. 24) iz Zavežja moli za diobu, navodeći kao razlog da već više godina žive podijeljeno, da su to učinili dobrovoljno, a osim nešto šume ne uživaju ništa zadružno. Magda, udova Hole iz Sv. Ilije k. br. 8 navodi da skrbnik djece, Pavao Hole (koji je ujedno sukućan i kućegospodar), ne pokazuje nikakvog mara za djecu niti za imetak. Nježa, ud. Papić iz Jaleševca k. br. 12, navodi da je zlostavlja Petar Papić, te da sve uzima i obrće na svoju stranu, dok ona zajedno s njim plaća porez i sve daće, zajednički obrađuju grunt, a da od svega nema ništa.

Mijo Špiljak iz Paulovca (k. br. 10) traži da mu se dozvoli dioba, a za to ističe više razloga, navodeći i to da se »u naše hrvatske kuće udomila nesreća«. Smatra da u zadrugi može živjeti jedino onaj koji može podnijeti stotinu jada i neprilika što ih stvaraju naprasiti sukućani.

Očito je da u stotinu dokumenata nalazimo stotinu različitih pritužbi?

Seljačku se porodičnu zadrugu ponekad smatralo idiličnom bez većih trzavica, ponekad demokratskom, ponekad velikim i sigurnim skloništem s unutrašnjom podjelom rada. Ta su mišljenja zavisila o epohama u kojima je promatrana ta stara seljačka ustanova. Za vrijeme njihova postojanja brojne su pojave pratile zadružni život. To su bila gospodarstva sa slabom tržišnošću, s vrlo malim — gotovo nikakvim ulaganjem novčanih sredstava da bi se mogla povećati proizvodnja. Zemlja je bila uglavnom mršava, ostavljala se na ugaru, sa slabom tehnikom. Sve to promatrača podsjeća na zaostalost i nerazvijenost poljoprivrede u tim krajevima u trenutku kad se ispituje tradicionalna porodična zadruga.

Kod takve strukture i unutrašnje organizacije rada, većina gospodarstava i pored takve proizvodnosti i pored slabog postupnog toka ekonomskog razvitka u uvjetima buržoaske eksploatacije — nije mogla ostati netaknuta. Platežna mogućnost tih seljaka bila je vrlo mala. Morale su postojati iznimne prilike da bi gospodarstva takvoga tipa, obnavljala reprodukciju živežnih namirnica bez pomoći izvan svoga gospodarstva. A izgledi za te zarade izvan gospodarstva bili su mali. Protivrječnosti između proizvodnje i potrošnje su se sve jače ispoljavale. Pitamo se da li su takva gospodarstva — kakva jesu bila — mogla oteći tako važnom uticaju kao što je bilo tržište? Da li se takva naturalna gospodarstva mogla održati u eri robne privrede i poremećenih odnosa? Planinsko i stočarsko pašnjaštvo počelo je opadati. Gustoća seoskog stanovništva počela se povećavati. Tendencija rasta broja individualnih posjeda bila je sve vidljivija. Takav nemiran razvitak pogodovao je stvaranju grupa seoskih gospodarstava sa suprotnim ekonomskim interesima. Intenzifikacija rada je iziskivala sve više novaca, novih investicaja. U novonastalim prilikama izbijao je nesklad između kućegospodara i ostalih članova zadruge. Zastarjelost proizvodnje donosila je sve više briga. U sistemu industrijske dominacije, u eri razvitka suvremene poljoprivrede, moraju se mijenjati i zastarjeli oblici ekonomije i života. Tako su se sve više ispoljavale i neke crte unutar same porodične zajednice. S ekonomskog gledišta kućegospodar je često ispadao kao eksploator, a ostali članovi kao eksploatirani. U zadrugu se uvlačila inokoština.

Smatrao sam da opširnoj studiji prof. E. Sicarda o kućnim ekonomskim zajednicama treba dodati ove podatke koje smo dobili prilikom naših istraživanja ostataka seljačkih zadruga na području Hrvatske i Slavonije.

LITERATURA

1. Stojsavljević, Bogdan: *Prodiranje kapitalizma na selo 1919—1929*, Zagreb, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1965.
2. Stojsavljević, Bogdan: *Seljaštvo u Jugoslaviji 1918—1941*, Zagreb, Zadruga štampa, 1952.
3. Stojsavljević, Bogdan: *Kordunsko selo između dva rata*, Zagreb, JAZU (poseban otisak).
4. Stojsavljević, Bogdan: *Ličko selo između dva rata*, Zagreb, JAZU (poseban otisak).
5. Stojsavljević, Bogdan: *Povijest sela — Hrvatska, Slavonija i Dalmacija (1848—1918)*, Zagreb, Prosvjeta, 1973.